

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ

Randall Collins. *Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi.*
Çev. Tufan Göbekçin. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016. 1247 sayfa.

Muammer İskenderoğlu
Sakarya Üniversitesi
muammeri@sakarya.edu.tr

Yaşadığımız çağda farklı medeniyet havzalarına dair güvenilir bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, diğer alanlarda olduğu gibi düşünce tarihi alanında da kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasını mümkün hale getirmiştir. Bu bağlamda, sadece Batı düşüncesi ile yetinmeyip diğer düşünce havzalarını da kapsayan birçok esere erişmek son derece kolaylaşmıştır. Bununla birlikte, düşünce tarihine damga vurmuş filozofların felsefelerini, kronolojik veya sistematik tarzda sunmaktan ziyade, herhangi bir havzada bu felsefelerin hangi düşünce ağları içerisinde oluştuğu ve bu ağların diğer düşünce havzalarındaki paralellikleri ve muhtemel etkileşimleri açısından yaklaşan çok fazla teşebbüs görememekteyiz. Randall Collins *Felsefelerin Sosyolojisi: Entelektüel Değişimin Global Teorisi* isimli kitabıyla söz konusu eksikliği kapatmaya yönelik bir girişimde bulunmaktadır: Çin, Hindistan, Japonya, Yunanistan, İslam Dünyası, Ortaçağ Avrupası ve Modern Avrupa'nın entelektüel ağlarına odaklanarak, bu ağların hem aynı havzada sonraki nesillerdeki izini sürmek hem de farklı havzalardaki paralelliklerine ve etkileşimlerine işaret etmek.

Dört temel kısım altında toplanan, on beş ana bölüm, değerlendirme (epilog) ve eklerden oluşan bu kapsamlı eserin ilk kısmında Collins entelektüel etkileşimlere dair genel teorisini ortaya koyuyor. Bu bağlamda ilk bölümde yazar entelektüeller arasında düşüncelerin etkileşim ritüel zincirleri teorisini ortaya koyuyor. Buna göre, entelektüeller bağlamından ayrılmış fikirler üreten insanlardır, bu nedenle bu fikirler yüce bir alana aitmiş gibi görülürler. Entelektüellerin ayırt edici etkileşim ritüelleri sosyalleşme amacıyla değil, ciddi bir konuşma amacıyla bir araya gelmek, okumak ve yazmaktır. Sohbetleri rekabetçidir, dikkat odağını mümkün olduğunca ele geçirmek amaçtır. Entelektüel, fikirlerinin yeni ve önemli olduğunu iddia eder ve onun yaratıcılığı yeni fikirlere sahip olduğunu ima eder. Entelektüel yaratıcılık, alana yapılan önceki katkılar üzerine inşa edilir. Eğer entelektüelin içinde yetiştiği toplum skolastikleşme modundaydı ve yeniliğe kapalıysa, bu durum entelektüelin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Entelektüel dünya, tüm bu etkileşim ritüellerinden ve bunlardan kaynaklanan kutsal objelerin akışından oluşur. Bu dünyada üretkenlik ve yaratıcılık insanlar arasında oldukça eşitsiz biçimde dağılır.

İkinci bölümde Collins, yaratıcılığın konumunu belirleyen ağız yapısını sunuyor ve bu teorisini Çin ve Yunanistan'daki uzun vadeli ağ zincirleri bağlamında test ediyor. Yazara göre, bireysel değil yapısal koşullar nedeniyle entelektüel yaratıcılığın yüksek seviyede olması nadiren görülür. Bu bağlamda yazar önemli, ikincil ve diğer filozoflar olmak üzere üçlü bir tasnif sunuyor. Bir filozofun yaratıcılığı ve önemi ancak birkaç kuşak geçtikten sonra ortaya çıkmaktadır. Bu durum önemli filozofların takipçileri olmaları nedeniyle yaratıcılığı sınırlı ikincil figürler için de geçerlidir. Collins üçlü tasnif üzerinden entelektüel hayatın yapısal şeklini Çin ve Yunanistan'daki uzun vadeli zincirlerle ortaya koyuyor. Buna göre, istisnalar olmakla beraber, hem Çin'de hem de Yunanistan'da önemli filozoflar öğretmen-öğrenci zincirinin veya önemli çağdaş entelektüel çevrenin üyesidirler. Felsefe tarihinin önemli figürleri, birincil ve ikincil filozoflar dikkate alındığında, yaklaşık olarak 135 kişilik birincil filozof ve 500 kişilik ikincil filozoftan müteşekkildir. Collins, farklı entelektüel havzalar göz önüne alındığında önemli, ikincil ve diğer figürlerle birlikte Çin'de 440, Yunanistan'da 330, Hindistan'da 350, Japonya'da 210, Müslüman/Musevi dünyada 470, Ortaçağ Hristiyan dünyasında 420 ve Modern Avrupa'da 430 kişilik bir topluluktan bahsedildiğini, bunun da dünya tarihinde bilinen insan nüfusunun (yaklaşık 23 milyar) çok küçük bir kısmına tekabül ettiğini ifade ediyor. (s. 104) Collins'in listesinde Yunanistan, Ortaçağ Hristiyan ve Modern Avrupa olarak ayrı ayrı verilen Batı entelektüel havzasının toplam filozof sayısı ve modern döneme kadar yaratıcılığın özellikle bu entelektüel havzada devam ettiği göz önüne alındığında, bugün Batı entelektüel

havzasının diğer havzalara karşı her bakımdan üstün oluşunun kaynağını açıklamak kolaylaşacaktır.

Collins üçüncü bölümde, Antik Yunan örneği üzerinden *dikkat alanının* nasıl paylaşıldığını göstermeye çalışıyor. Ona göre yaratıcı kişiler genellikle zincirlerde birbirine bağlıdır ve çağdaş rakipler olarak görünür. Yaratıcılık önceki fikirlere karşıtlıktan veya mevcut fikirlere eklenen yeni fikirlerden doğmaktadır. Bu bağlamda çatışma entelektüel dünyanın hayat kaynağıdır. Yaratıcılığın temel özelliği çözümlenmemiş bir problemi tanımlayıp, bu problem için sunulan çözüme diğer insanları ikna etmek demektir ki, tecrit halindeki bir filozof bunu nadiren başarabilir. İşte entelektüel ağların içinde bulunmanın önemi bu noktada ortaya çıkar. Collins'e göre, entelektüel hayatın yapısı *küçük sayılar yasası* adını verdiği şu prensip tarafından yönetilir: "Eleştirici bir toplulukta bir veya ikiden fazla kuşak boyunca kendini yeniden üreten aktif düşünce okullarının sayısı üç ila altı arasında değişir." (s. 110) Yazar bu prensibi Yunanistan'da eleştirici ağın oluşması örneği üzerinden açıklamaktadır. Antik Yunan örneğinin bize gösterdiği şey, küçük sayılar yasasının aşıldığı durumlarda, belli okulların kısa ömürlü olduğu ve nihayetinde rekabet eden okulların *küçük sayılar yasası* sınırlarında sonraki kuşaklarda varlığını sürdürebildiğidir.

Sonraki iki kısımda Collins entelektüel toplulukların karşılaştırmalı bir tarihini sunuyor. Bu bağlamda ilk olarak Asya toplumlarını, ikinci olarak da Batı toplumlarını ele alıyor. Yazar Asya toplumlarına ayırdığı dört bölümden oluşan birinci kısımda ilk olarak Antik Çin'i, ikinci olarak Hindistan'ı, üçüncü olarak Budist ve Neo-Konfüçyüsçü Çin'i, son olarak da Japonya'yı inceliyor. Yazar'ın söz konusu kısımlardaki bulguları, Batı'da uzun süredir yaygın kabul görmüş olan Asya'nın egzotik olarak değerlendirmesiyle çeliştiği söylenebilir. Ona göre entelektüel hayatın temel yapıları Asya'da da vardır. Asya'da da entelektüel yaratıcılık kişisel temas zincirleri üzerinde yoğunlaşır ve karşıt fikirler üzerinden ilerler. Burada da *küçük sayılar yasası* bu karşıt fikirlerin üst ve alt sınırını belirlemektedir.

Yedi bölümden oluşan ikinci kısımda yazar, Batı entelektüel topluluklarının karşılaştırmalı bir tarihini ele alıyor. Sekizinci bölümde ilk olarak yerli ve ithal edilmiş fikirlerin gerilimlerini İslamiyet, Musevilik ve Hristiyanlık üzerinden ele alıyor. Collins'e göre fikirleri ithal etmenin kendi entelektüel ritmi vardır: Bir fikir ilk başta pasifken, birkaç kuşak içinde normal yaratıcı bir süreç içerisine girebilir. Yazar ilerleyen sayfalarda fikirleri istekli bir alıcıya ihraç etmenin de kendine özgü bir yaratıcılığı tetikleyebileceğini göstermeye çalışmaktadır. Ona göre, entelektüel topluluklar dini örgütlenmenin dalları olarak ortaya çıktığında, felsefe din tarafından üretilir. Buradan yola çıkan yazar Müslüman dünyadaki entelektüel topluluğun serüvenini

sunuyor. Collins, entelektüel hayatın doruğa ulaştığı 9. asırda İslam dünyasında mücadele eden yedi veya sekiz ayrı duruş olduğunu, bunun *küçük sayılar yasasının* sınırlarını zorladığını, fakat sonraki asırlarda bunların sadece birkaçının başarıyla varlığını sürdürdüğünü vurgulayarak, yukarıda zikredilen teorisinin burada da geçerliliğini koruduğunu ifade ediyor. Collins, Yahudi felsefesinin İslam düşüncesine paralel, hatta onun bir dalı şeklinde geliştiğini, dilbilimsel olarak da Yahudi entelektüellerin Müslüman kültürüyle kaynaştığını vurguluyor. Bu vurgu aynı zamanda onun yukarıda bahsettiğimiz listede neden Müslüman/Musevi entelektüelleri birlikte zikrettiğini de açıklaması.

Ortaçağ Hristiyan dünyasında akademik büyümenin ele alındığı doku-zuncu bölümde Collins, Ortaçağ Hristiyan felsefesinin İslam felsefesiyle aynı içerikler üzerine kurulduğunu, Ortaçağ İslamı ve Hristiyanlığı arasındaki önemli farklılıkların niteliksel değil niceliksel, entelektüel öze değil ağırlık ve zamanlamayla ilgili meseleler olduğunu ifade ediyor. Yazar, Hristiyan düşüncesinin örgütsel temelini manastırlar, Papalık ve üniversitelerin oluşturduğunu ve İslam'ın kurumsal değişkenlerininse Hristiyan kurumlarından farklılık gösterdiğini vurguluyor. Örnek olarak, Papalık hâlifelikle bir paralellik taşır ama ikisinin yörgüngeleri farklıdır. Üniversiteler ise İslam dünyasında tam anlamıyla mevcut olmamışlardır. Medreseler bazı yönlerden üniversiteleri andırırsa da aralarında ciddi farklılıklar söz konusudur. Entelektüel meseleler açısından en can alıcı farklılık, Hristiyan üniversitelerde teolojinin hukuktan çok daha fazla ayrıştığı için felsefeye açık olunmasıdır.

Collins onuncu bölümü modern Avrupa felsefesinin ortaya çıkış serüvenine ayırıyor. 1600'lardan itibaren Avrupa'da yaratıcılık birçok yönde canlanmış ve kuşaklar boyu devam etmiştir. Bunda entelektüellerin doğaya ilgilerinin artmasının önemli etkisi vardır. Bu dönem aynı zamanda Kilise'nin entelektüel üretim merkezleri üzerindeki kontrolünü yitirmeye başladığı dönemdir. Hızla ilerleyen ve yüksek derecede konsensüs sağlayan Avrupa bilimi hızlı keşifler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda yazar bu dönemin matematik devrimi, bilimsel devrim ve felsefi devrimine dikkat çekiyor. Bu durum Collins'in on birinci bölümde detaylıca ele aldığı entelektüel tabanın sekülerleşmesiyle sonuçlanmıştır. Burada sekülerleşme entelektüel üretim üzerindeki Kilise kontrolünün kaldırılması anlamında kullanılmaktadır. Kolejlerin ve üniversitelerin yaygınlaştığı bu dönem metafizik alanın yeniden ortaya çıkışına şahit olur.

Collins'e göre 1765'ten günümüze kadarki dönem kurumsal olarak bir bütün olarak düşünülebilir. Yazar on ikinci bölümü bu kurumsal dönemi başlatan Alman üniversite devrimine ayırır. Ona göre, Kant ve Alman İde-

alizmi akademik devrimin, yani araştırmacı akademisyen kadrosunu merkeze alan modern üniversitenin ortaya çıkışının göstergesidir ve bu taban genişleyerek entelektüel hayata hâkim olmuştur. Her ne kadar üniversite tabanlı entelektüel ağlar daha önce de bulunuyor olsa da, entelektüeller ilk kez kendi yollarını belirleyebilecekleri bir özerkliğe ve entelektüel hayatın alanını ele geçirebilecek güce sahip olmuşlardır. Önceki asırlarda hızla artan üniversite sayısının azalmaya ve popülerliğini yitirmeye başladığı, farklı eğitim kurumlarının alternatif olarak ortaya çıktığı bir sürecin ardından, 1810'da yeni anlayışla kurulan Berlin Üniversitesi ile Alman üniversite modeli tüm dünyaya yayılmaya başlamış ve günümüze kadar üniversite sisteminin temel belirleyicisi olmuştur. Genel Bilimler veya Sanatlar Fakültesi'nin Teoloji Fakültesi'nin emrinde bulunduğu Ortaçağ üniversitesinin aksine, bu yeni üniversite modelinde Genel Bilimler Fakültesi en yüksek fakülte konumuna yükselmiş, böylece beş yüzyıl sonra Genel Bilimler Fakültesi Teoloji Fakültesi'ne karşı zaferini ilan etmiştir. Bu yeni üniversitenin öğretim üyelerinden sadece geçmiş en iyi şekilde öğrenmeleri değil, aynı zamanda yeni bilgi üretmeleri de beklenmiş ve bu beklenti fazlasıyla karşılanmıştır. Yazar bu bölümde diğer ülkelerin Alman üniversite reformuna nasıl adapte olduklarını ve bunun sonucunda o ülkelerde de yaratıcılığın bir iki kuşak boyunca nasıl canlandığını, sonrasında yine bir durgunluğun nasıl hâkim olmaya başladığını detaylarıyla inceliyor. Üniversite devrimi sonrası bu durgunluk Collins'in on üçüncü bölümde de ele aldığı bir husustur. Ona göre, devrim yapan Almanya İdealizmi reddederek akademik rutine dönen ilk ülke olmakla da başı çekmiş, fakat yine de Alman felsefi yaratıcılığını sürdürmüş ve yeni entelektüel dalgalar üretmiştir. Bu bağlamda yazar modern üniversitelerde bilimin gelişmesinin felsefeyi nasıl etkilediğini bu dönem bilim insanları ve felsefecileri üzerinden incelemektedir.

Alman tarzı eğitim ve araştırmayı birleştirme modeline alternatif veya bunu tamamlayıcı modellerin bulunabilirliğini Collins on dördüncü bölümde Fransa örneği üzerinden ele alıyor. Alman üniversite yapısının hiçbir zaman uygulanmadığı Fransa'da entelektüel hayatın örgütsel tabanı günümüze dek ayrı kalmış ve entelektüeller popüler yazın piyasasını oluşturmuşlardır. Yazar, 19. asır ortalarında Fransız entelektüellerinin hiç birinin akademik filozof olmadığını ifade etmekte ve Fransız felsefi ağlarını bu serbest filozoflar üzerinden sunmaktadır.

Son temel kısımda Collins, aktif bir entelektüel topluluğun uzun vadeli eğiliminin, soyutlama ve düşünümselliğin seviyesini yükseltmek olduğunu vurguluyor. Bu soyutlama ve düşünümsellik zinciri üç tarzda gelişebilir. İlk olarak mitolojik kozmolojiden, felsefi kozmolojilere bir geçiş olabilir. İkinci olarak, soyutlama ve düşünümselliğin daha yüksek seviyelerini zorlayan

epistemolojik ve metafizik tartışmaların bir etkileşimi olabilir. Son olarak da soyutlama ve düşünümsellik zincirinin ihtisaslaşmış matematik alanında gerçekleşen, felsefeye etkide bulunan ve onun soyutlama ve düşünümselliğini yeni zeminlere sürükleyen bir sürümü olabilir. Her bir havzada soyutlama ve düşünümsellik bu zincirlerden bir veya birkaçı üzerine kurulabilir. Yazara göre Modern ve Batılı felsefe tüm bu üç tarzın üzerine kurulu olduğundan, soyutlama düşünümsellik zincirinde daha ileri gitmiştir.

Eser hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak, öncelikle akıcı bir üslupla Türkçeye kazandırıldığı söylenebilir. Hiç şüphesiz Hint'ten Çin ve Japonya'ya, eski Yunan'dan İslam ve Modern Batı'ya çok geniş düşünce geleneklerinin kavram ve isimlerinin Türkçeye aktarımında gerek dilden, gerek çevirmen ve editörden kaynaklanan bir takım sorunlar söz konusu olsa da, bu tür sorunların İslam geleneği ile ilgili bölümlerde karşımıza çıkması, özellikle de bir üniversite yayınevi açısından büyük bir editöryal eksiklik sayılmalıdır. En basitinden bazı İslam düşünürlerinin isimleri doğru bir şekilde Türkçe'ye aktarılırken bazılarının, özellikle de tablolarda, İngilizce kullanımlarının olduğu gibi bırakılması (Juwayni, Miskawayh vb. gibi) ve yine bazı Arapça kavramların İngilizce traskripsiyonla verilmesi (falsafa, al-jabr vb. gibi) değerli bir çalışmada yapılmaması gereken hatalardır.

Elbette kronolojik veya sistematik düşünce tarihleri, dünya düşünce gelenekleri hakkında doyurucu bilgilere ulaşmak isteyenler için önemli başvuru eserleridir. Fakat bu düşünceler izole bir ortamda üretilmemişlerdir. Collins'in çeyrek asırlık emek mahsulü eseri *küçük sayılar yasası* ile ifade ettiği bir teori çerçevesinde düşünce geleneklerinin oluşumu, gelişimi ve diğer düşünce havzalarıyla paralelliklerini ve etkileşimini sunmaya çalışması açısından ufuk açıcı bir başyapıttır. Bununla beraber, bu eserden daha iyi faydalanabilmek öncesinde düşünce tarihine kısmen aşına olmayı gerekli kılıyor.